

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ КРЕАТИВНОСТІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Автор у статті розкриває психологічний аспект розвитку педагогічної креативності науково-педагогічних працівників до яких відносить мотивацію яка може бути зовнішньою та внутрішньою, що супроводжуються потребами та мотивами. Далі автор аналізує зовнішню та внутрішню мотивацію: зовнішні стимули – пов'язані з матеріальною винагородою; мотивами зовнішнього самоствердження науково-педагогічного працівника тобто мотив престижу; професійний мотив; мотиви особистісної самореалізації. Мотивація науково-педагогічних працівників може бути професійною та соціальною потребою. Визначає стійку мотивацію що дозволяє науково-педагогічному працівнику переходити з однієї навчальної діяльності до іншої. Під час педагогічної діяльності наголошує на врахування кожної індивідуальності учасників навчального процесу. Аналізуючи стилі педагогічної діяльності звертає увагу на такі аспекти: змістовний та технічний. З'ясує існування двох типів науково-педагогічних працівників, один із них орієнтований на розвиток, а інший на результат. Науково-педагогічний працівник першого типу властиве прагнення розвивати особистість студента застосовуючи емоційні та соціальні чинники розвитку, науково-педагогічний працівник другого типу – зацікавлений у розумовому розвитку учнів дотримуючись чітких умов навчального предмету. Автором розглядається також стилі педагогічного керівництва, що характеризують педагогічне спілкування: авторитарний, демократичний, ігноруючий, непослідовний.

Ключові слова: мотив, мотивація, потреби, стилі спілкування.

Розвиток, динаміка, ефективність – це, на наш погляд, найголовніше, що визначає особистісний сенс діяльності креативного науково-педагогічного працівника. У процесі розвитку креативності науково-педагогічного працівника виявляється особливість змін його особистості, індивідуального досвіду, професійної самосвідомості і категоріальних структур мислення. Тому для розвитку педагогічної креативності потрібно враховувати умови, які сприяють цьому процесу.

На нашу думку, у цьому контексті необхідно дослідити: 1) проблему мотивації до креативної педагогічної діяльності; 2) психологічні особливості розвитку лінгвістичного інтелекту, який є базовим для розвитку педагогічної креативності науково-педагогічного працівника; 3) вплив індивідуальних відмінностей організації педагогічної діяльності на розвиток креативності науково-педагогічного працівника; 4) роль соціального середовища у розвитку педагогічної креативності.

Р. Стернберг і С. Любарт [1] в інвестиційній теорії креативності виділяють шість умов формування і прояву креативності, з яких перші три окреслюють когнітивний аспект педагогічної діяльності:

1. *Інтелектуальні здібності* (синтетична здатність бачити проблеми під різними кутами зору й уникати звичного способу мислення; аналітична здатність, яка дозволяє звернути увагу на ідеї; практично-контекстуальна здатність, що виражається в умінні переконати іншого в цінності ідеї).

2. *Знання* (мати достатньо знань у власній діяльності).

3. *Законодавчий стиль мислення* (власні принципи та судження).

4. *Особистісні характеристики* (готовність долати перешкоди, приймати на себе розумний ризик, терпіти невизначеність).

5. *Внутрішня мотивація*, зосередженість на завданні.

6. *Підтримка навколишнього середовища*.

Важливим моментом стимуляції креативності є створення та зміцнення мотивації. При цьому зміст мотивів може бути різним.

Потреби і мотиви є рушійною силою творчості; вони формують творчу активність особистості як основу її реалізації в діяльності. Комплекс здібностей особи є своєрідним фундаментом, основою творчої діяльності, а її пусковий механізм – творча мотивація, як спрямованість особистості на оволодіння новими способами та прийомами діяльності, вдосконалення власної діяльності, створення нових цінностей і досконаліших особистісних властивостей.

На діяльність науково-педагогічного працівника впливають як зовнішні, так і внутрішні мотиви. Мотив є *зовнішнім*, коли головною, основною причиною поведінки є отримання чого-небудь за межами цієї поведінки. *Внутрішні* мотиви містять особистісно значущий характер, вони обумовлені пізнавальною потребою, задоволенням, що отримується від процесу пізнання і реалізації свого особистісного потенціалу. Внутрішня мотивація характеризується проявом високої пізнавальної активності.

Залучення до діяльності, активність (ініціативність) у ній, задоволеність собою та власним результатом є основою для подальшого самоудосконалення та самореалізації науково-педагогічного працівника. Мотивація творчості сприяє розвитку здатності науково-педагогічного працівника до самоактуалізації як процесу реалізації власних здібностей; він "творить, в першу чергу, тому, що це його задовольняє, тому, що він відчуває в цьому самоактуалізацію" [2].

Мотивація креативності сприяє розвитку здатності людини до самоактуалізації як процесу реалізації своїх здібностей. Примусити науково-педагогічного працівника працювати творчо неможливо. Важливе власне бажання. Спосіб вироблення мотивації, а не її наявність, характеризує психологічне благополуччя особистості науково-педагогічного працівника.

Мотиваційний компонент до креативної педагогічної діяльності потрібно розглядати в двох напрямках: а) з погляду місця професійної мотивації в загальній структурі мотивів; б) оцінивши ставлення викладача до змін, тобто потреби в педагогічних нововведеннях, їх сприйнятливості [3].

Зовнішня і внутрішня мотивація науково-педагогічного працівника означає різні джерела спонуки: *матеріальні стимули; спонуки, пов'язані із самоствердженням; професійні мотиви і мотиви особистісної самореалізації.*

1. *Зовнішні стимули, пов'язані з матеріальною винагородою* за ті або інші елементи або професійну діяльність). До таких стимулів можна віднести матеріальну винагороду, присвоєння вищого розряду, зокрема, за участь в конкурсі "Викладач року", задовільні умови та режим діяльності роботи, ослаблення вимог і контролю тощо.

2. *Мотиви зовнішнього самоствердження науково-педагогічного працівника.* (через зовнішню позитивну оцінку оточуючих). У цьому випадку науково-педагогічний працівник творчо працює для позитивної суспільної оцінки його праці. Цей мотив можна назвати *мотивом престижу*.

3. *Професійний мотив.* Професійний мотив проявляється як бажання передавати знання і особистісні якості тим, хто навчається.

Таким чином, професійно мотивовані науково-педагогічні працівники більш послідовні та наполегливі. Професійні мотиви, поєднані з високим рівнем креативності, забезпечують оптимальний результат педагогічної діяльності. Для таких науково-педагогічних працівників характерний пошук інноваційних форм та методів діяльності, її осмислення, створення власних концепцій та наукових шкіл.

4. *Мотиви особистісної самореалізації.* На думку окремих дослідників, потреба в самоактуалізації, що полягає в прагненні людини "бути тим, чим вона може стати", потенційно існує у всіх людей, але не у всіх виявляється у професійній діяльності, а тим більше, усвідомлено. Самоактуалізація розглядається як безперервний процес, вибір з багатьох можливостей "можливості зростання". Науково-педагогічні працівники, які прагнуть до самоактуалізації, віддають перевагу творчим видам діяльності, що відкривають можливості такого саморозвитку. Кожне заняття для такого науково-педагогічного працівника – це мотив для власної реалізації як особистості та професіонала, де здійснюється вибір кращого варіанту методу, осмисленого через усвідомлення власних здібностей та педагогічних завдань. Цей метод може бути неоптимальний об'єктивно, але завжди реалізується з *урахуванням* інтересів тих, хто навчається. Осмислюються результати заняття, здійснюються спроби його зміни, модифікації, внесення нововведень. Таку діяльність відрізняє високий рівень сприйнятливості нововведень, вміле застосування наявних знань та вмінь, потреба в отриманні нових знань.

Науково-педагогічний працівник, який йде таким шляхом, – це людина з високим рівнем творчого потенціалу, яка прагне отримати результат у власній діяльності без особистої прагматичної мотивації, людина, яка отримує задоволення у безпосередній творчій педагогічній діяльності, має глибокий особистісний сенс. Його відрізняє створення нових концептуальних підходів, високий рівень рефлексії та психологічної готовності до сприйняття нововведень [там само].

Мотивація у науково-педагогічних працівників визначається як професійною, соціальною потребою, так і бажанням отримати інтелектуальне задоволення. Якщо завдання визначене власними інтересами, воно значно сильніше спонукає до подолання труднощів, ніж нав'язане ззовні.

О. Матюшкін у концепції творчої обдарованості визначає більш загальну характеристику та структурний компонент творчого потенціалу – пізнавальні потреби. Пізнавальні потреби складають психологічну основу домінантності пізнавальної мотивації. *Пізнавальна мотивація* виражається у формі дослідницької, пошукової активності. З розвитком дослідницької активності перетворюється у вищі форми та виражається як самостійна постановка питань і проблем щодо нового та невідомого. Складність виявлення та відкриття нового виражається у подоланні звичних підходів до розв'язання проблем. Подолання стереотипів формує компонент креативності – оригінальність. Вона виражає ступінь несхожості, нестандартності, несподіванки передбачуваного рішення [4].

Наявність стійкої мотивації дозволяє науково-педагогічному працівнику, при виникненні труднощів у процесі розв'язання педагогічних завдань, час від часу переключати власну діяльність на іншу. Таке переключення виступає як спосіб тимчасової концентрації уваги на побічних властивостях ситуації і як профілактичний захід, що оберігає науково-педагогічного працівника від перевтоми.

В. Сластьонін вважає, що "складна діяльність, якою є педагогічна, викликана декількома мотивами, що відрізняються мірою вираженості, особистісною і соціальною значущістю" [5]. Серед основних мотивів педагогічної діяльності автор виділяє: 1) мотиви, що свідчать про дійсну педагогічну спрямованість (бажання викладача навчати студентів (учнів) певним знанням, виховувати у них відповідні якості особистості); 2) мотиви, що характеризують частково педагогічну спрямованість (усвідомлення педагогічних здібностей, уявлення про важливість і престиж педагогічної професії); 3) мотиви, які не містять педагогічної спрямованості (інтерес до навчального предмету, бажання одержувати вищу освіту тощо).

У педагогічній діяльності важливим є те, як науково-педагогічний працівник сприймає та трансформує мету і систему навчального процесу, як усвідомлює актуальність суспільних завдань, форми та методи власної діяльності, залежно від конкретних умов. Враховуючи індивідуальність, індивідуальні схильності, особливості, науково-педагогічний працівник формує індивідуальний стиль педагогічної діяльності, що виявляється у темпі та ритмі здійснення педагогічної діяльності; характері реакції на ті або інші педагогічні ситуації; виборі методів навчання; підборі засобів виховання; стилі педагогічного спілкування; у манері поведінки; реагуванні на дії та вчинки студентів (учнів); наданні переваги різним видам заохочення або покарання; застосуванні психолого-педагогічних засобів впливу [6, 7].

Аналізуючи стилі педагогічної діяльності, вчені виділяють два аспекти: змістовний та технічний, тобто, формальний (прийоми, способи).

Емпіричні дослідження природних передумов педагогічних здібностей побічно підтвердили існування принаймні двох альтернативних комплексів безумовно-рефлекторних типологічних властивостей нервової системи, що можуть розглядатися як задатки двох типів спеціальних здібностей до педагогічної діяльності: а) поєднання сили, низької активності та інертності; б) слабкості, високої активності та лабільності нервових процесів [8,9]. Ці альтернативні комплекси типологічних властивостей зумовлюють приналежність науково-педагогічного працівника до одного із зазначених типів.

Існування двох типів науково-педагогічних працівників (орієнтованих на розвиток і на результат) було виявлено емпіричними дослідженнями Д. Райнса [10,11], який відповідно позначив ці типи як Х та У. Виділені вони за двома біполярними параметрами поведінки у підготовці та проведенні навчальних занять: емоційністю (імпровізаційністю) і методичністю (розсудливістю). Науково-педагогічний працівник типу Х (емоційно підтримуючого стилю) прагне розвивати особистість студента, застосовуючи емоційні та соціальні чинники розвитку. Дотримуючись гнучкої програми, він не зупиняється на змісті навчального предмету. Йому властиві невимушеність, індивідуальний підхід, ширий, дружній тон спілкування. Науково-педагогічний працівник типу У (академічного стилю) зацікавлений, головним чином, у розумовому розвитку студентів. Дотримуючись змісту навчального предмету, він працює за розробленою програмою, пред'являє строгі вимоги до студентів, ретельно перевіряє засвоєний матеріал, тримається відчужено; підхід до студентів суто професійний.

Окрім того, існують відмінності двох типів науково-педагогічних працівників за ступенем індивідуалізації навчання. Науково-педагогічні працівники, орієнтовані на розвиток, більш гнучко варіюють види і складність завдань залежно від індивідуальних відмінностей студентів [12, 13]. Їх подібні типи були описані Н. Кузьміною [14] та ін.

Розглядають також *стилі педагогічного керівництва*, що характеризують педагогічне спілкування: *автократичний, авторитарний, демократичний, ігноруючий, непослідовний*. Стиль керівництва впливає на систему взаємин науково-педагогічного працівника зі студентами: на те, як він сприймає студентів, як часто з ними виникають у нього конфлікти тощо.

Виділяються й інші стилі діяльності науково-педагогічних працівників. А. Маркова й А. Никонова (1987 р.) розділили їх на чотири види: емоційно-імпровізаційний, емоційно-методичний, розсудливо-імпровізаційний, розсудливо-методичний. Проте, на наш погляд, така класифікація має не зовсім чітке обґрунтування та інтерпретацію виділених стилів.

Ж. Вірна та О. Іванашко [15] визначають стильові особливості мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації у науково-педагогічних працівників. Вони виділили два типи стилю мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації – *конструктивний (рефлексивний)* та *деструктивний (нерефлексивний)*. Виділені типи взаємопов'язані між собою, вони однаково проявляються у науково-педагогічних працівників, а межею їх відмінностей є мотиваційні переваги (зовнішня або внутрішня) у професійній діяльності. Г. Андреева, А. Маркова [16] поділяють стилі педагогічної діяльності на три загальних: авторитарний, демократичний та ліберальний (потурання). Зазначимо, що така класифікація не охоплює компоненти педагогічної діяльності, а відображає, головним чином, її комунікативну сферу.

Щодо відношення до партнера взаємодії можна визначити характер стилю: від підкорення до партнерства та відсутності спрямованого впливу (домінує монологічна чи діалогічна форма спілкування). За характером спілкування В. Кан-Калік диференціював стилі: а) спільної з студентами творчої діяльності; б) дружнього відношення; в) спілкування – дистанції; г) спілкування – залякування та загравання [17].

Узагальненими стилями діяльності науково-педагогічних працівників, що характеризують підготовку та проведення навчальних занять, є стилі, виділені Н. Петровою (1970 р.) і З. Вяткіною (1976 р.): організаційно-комунікативний, конструктивно-організаційний, конструктивно-комунікативний [16].

Проаналізувавши та узагальнивши різні підходи до визначення стилів педагогічної діяльності, можемо констатувати, що майже перелічені класифікації охоплюють певні сфери педагогічної діяльності, тому схилиємося до думки про наявність у науково-педагогічного працівника *домінування одного з двох основних стилів, орієнтованих на розвиток та результат*.

В основі педагогічної творчості лежить *творчий стиль навчання*. Його стрижнем є стимулювання студентів до творчості в пізнавальній діяльності, а також створення науково-педагогічним працівником відповідних умов до прояву їх ініціативи. Творчий стиль навчання нагадує науковий процес відкриття нових знань, забезпечує високий рівень пізнавальної активності студентів та сприяє формуванню досвіду творчої діяльності особистості. Для творчого підходу у педагогічному процесі характерні такі завдання: "проаналізуйте", "доведіть", "виділіть головне", "зробіть обґрунтований висновок", "запропонуйте власний варіант" тощо. За таким стилем навчання діяльність студентів має пошуковий, проблемний, науковий характер. Творчий стиль науково-педагогічного працівника передбачає: вміння поставити навчально-пізнавальні проблеми для того, щоб викликати інтерес до міркувань, роздумів, порівнянь, аналізу; стимулювання до пошуку нових знань та нестандартних способів розв'язання проблем; створення умов для підтримки самостійної, індивідуальної, пошукової діяльності [18].

Таким чином, методологічною основою для обґрунтування розвитку педагогічної креативності науково-педагогічних працівників засобами тренінгу обрано особистісно-процесуальний підхід, що в основі містить положення про сутність педагогічної креативності, вивчення більш важливих сторін креативної діяльності науково-педагогічного працівника та змістовні характеристики розвитку педагогічної креативності засобами тренінгу, а також визначено його принципи: 1) концептуального уявлення про особистість науково-педагогічного працівника, як цілісного структурного суб'єкта педагогічної діяльності; 2) комплексного вивчення особливостей прояву педагогічної креативності; 3) інтегративного використання психологічних засобів розвитку педагогічної креативності; 4) стимулювання креативного процесу засобами психологічного тренінгу.

На основі обґрунтованого особистісно-процесуального підходу щодо дослідження педагогічної креативності науково-педагогічних працівників, умов та засобів, що сприяють її розвитку, потрібно провести спеціальне вивчення рівня педагогічної креативності за основними структурними компонентами та взаємозв'язків між ними, визначити особливості її прояву при розв'язанні педагогічних завдань, а також простежити залежність рівня цієї властивості науково-педагогічних працівників від особистісної спрямованості та рівня мотиваційних характеристик, рівня розвитку вербальної креативності, індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Використані джерела

1. Стернберг Р. Практический интеллект: пер. с англ. Р. Д. Стернберг. – СПб.: Питер, 2002. – 265 с.
2. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – С. 44–48.
3. Морозов А. В. Креативность преподавателя высшей школы // Монография / А. В. Морозов. – М., 2002. – 346 с.
4. Матюшкин А. М. Загадки одаренности. Проблемы практической диагностики / А. М. Матюшкин. – М.: Школа-пресс, 1993. – 97 с.
5. Слостенин В. В. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. Под ред. В. А. Слостенина. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
6. Сарычев С. В., Педагогическая психология. Краткий курс / С. В. Сарычев, И. Н. Логвинов. – СПб.: Питер, 2006. – 224 с.
7. Бойправ М. Д. Індивідуально-психологічні властивості особистості: Психолог. практикум // Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. Миколи Гоголя / Бойправ М. Д., Пісоцький В. П., Щотка О. П. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 122 с.
8. Аминов Н. А. Природные предпосылки педагогических стилей у преподавателей начальной школы // Вопросы психологии / Н. А. Аминов. – 1997. – № 2. – С. 14–19.
9. Ариян М. А. Пути совершенствования профессиональной компетенции учителя иностранного языка // Иностранные языки в школе / М. А. Ариян. – 2003. – №1. – С. 86–90.
10. Аминов Н. А. Диагностика педагогических способностей / Н. А. Аминов. – М.: Издательство "Институт практической психологии", Воронеж: НПО "МОДЭК", 1997. – 80 с.
11. Боговлянская Д. Б. Интеллектуальная активность как психологический аспект изучения творчества // Исследование проблем психологии творчества / Под ред. Я. А. Пономарева. – М.: Наука, 1983. – С. 182–195.
12. Аминов Н. А. Модели управления образованием и стили преподавания // Вопросы психологии / Н. А. Аминов. – 1994. – № 2. – С. 88–99.
13. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Минск: Университетское, 1990. – 560 с.
14. Кузьмина Н. В. Одаренность педагогов как фактор развития способностей у учащихся // Проблемы способностей в советской психологии / Н. В. Кузьмина. – М., 1984. – С. 101–106.
15. Вірна Ж. П. Актуально-потенційні закономірності прояву стилів мотиваційно-сислової регуляції професійної реалізації педагогів // Практична психологія та соціальна робота / Ж. П. Вірна, О. С. Іванашко. – 2004. – № 8. – С. 74–78.
16. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2004. – 701 с.
17. Кан-Калик В. Г. Педагогическое творчество / В. Г. Кан-Калин. – М.: Педагогика, 1990. – 102 с.
18. Нагаев В. М. Методика викладання у вищій школі: Навч. Посібник / В. М. Нагаев. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.

Kamyshyn V.

THE PSYCHOLOGICAL ASPECT OF PEDAGOGICAL CREATIVITY DEVELOPMENT OF HIGH EDUCATION INSTITUTIONS' SCIENCE-TEACHING STAFF

The author reveals the psychological aspect of pedagogical creativity of science-teaching staff which includes motivation that can be external and internal. It is accompanied by needs and motives. Then the author analyzes an external and internal motivation. External stimulus can be associated with financial reward, motives of external self-affirmation of scientific and pedagogical worker (prestige); professional motivation; motives of personal fulfillment. The motivation of science-teaching staff may be a professional and social need. It determines stable motivation that allows scientific and pedagogical workers move from one educational activity to another. Each individual participant of the educational process should be noticed in educational activities. Analyzing a style of teaching the author draws attention to the following aspects: informative and technical. He finds out the existence of two types of teaching staff. One of them focused on the development and the other - on the result. The first type science-teaching worker is characterized by an inherent desire to develop the personality of the student applying emotional and social factors of development. The second type scientific worker is interested in the intellectual development of students following strict conditions of educational subjects.

The author also considered the pedagogical management style characterizing the pedagogical communication: autocratic, authoritarian, democratic, ignoring inconsistent.

Key words: motive, motivation, needs, styles of communication.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2015